

Gondolkodási formák, gondolatalakzatok, szövegalaptípusok A szövegtípusok antropológiai jellegű megközelítései¹

Bevezetés

Az etnológia és a nyelvészet sokszor és sok területen találkozott. Antropológiai nyelvészeti (az európai s így a korábbi magyar terminológiában: etnolingvisztikai) megközelítések a 19. századtól léteznek. A nyelvudomány és a szövegtan 1970-es években lezajló „szövegteni” fordulata során fokozatosan fordult az érdeklődés a grammatikai kérdések felől a szövegtípusok felé (vö. Kocsány 1989). A szövegtípusok vizsgálatában ismét találkozott az antropológiai nyelvészeti és a szövegteni-nyelvészeti szemlélet és módszer. Főltűnt, hogy nemcsak az egy kultúrán belüli szövegtípusok, hanem az egymástól távol eső kultúrák szövegtípusai között is fölfedezhetők jellegzetes, ismétlődő minták. Ilyen ismétlődő minták kimutathatók a folklórműfajokban, de általában az úgynevezett „beszédműfajokban”² (Bahtyin 1986: 359), sőt továbbmenve: alapvetően minden „történetmondásban”. Az elbeszélési minták kutatása azután összekapcsolódott a szövegemlékezet kutatásával, emlékezeti mo-

¹ Az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék és Funkcionális Nyelvészeti Műhely által rendezett Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában I. (Szöveg, szövegtípus, nyelvtan) című konferencián 2007. november 13-án elhangzott előadás teljes írott változata. A konferenciakötetben terjedelmi okokból csak egy körülbelül 40%-kal rövidebb változat jelenik meg.

² Beszédműfaj = a nyelvhasználat minden szférájában létező, viszonylag megszilárdult megnyilatkozási típusok (Bahtyin 1986: 359).

dellek alkotásával, amelyek elvezettek a gondolkodási formák (műveletek, módok), majd pedig a gondolatalakzatok kérdésköréhez.

Egy másik, számunkra hasznos antropológiai-folklorisztikai megközelítés a szövegtípusokat az egyszerűség-bonyolultság, valamint a variáns-invariáns stb. szempontjai szerint, valamiféle „építkezés”, „fejlődés-visszafejlődés” logikája alapján kutatta. Ezek a megközelítések-kutatások olyan alapegységeket (egyszerű formákat, archetipusokat) kerestek (és persze találtak), amelyekből bonyolultabb struktúrák építhetők fel. Az építkezés hogyanja és mikéntje azonban ismét fölveti a gondolkodási formák kérdését.

Tanulmányomban néhány (korántsem minden) antropológiainak is nevezhető „termékeny” előzmény fölvezetése után kiemelten antropológiai-folklorisztikai folklorműfaj-tipológiai megközelítéseket mutatok be, majd a témánk szempontjából célravezető módon az emlékezet, a gondolkodás, a gondolkodási formák, a gondolatalakzatok, majd pedig a gondolkodás és a szövegek, szövegtípusok mezőjében tárgyalom témámat, a gondolkodási formák és a szövegek, szövegtípusok kapcsolatának antropológiai nyelvészeti dimenzióját.

A szövegtípusok egyre terebélyesedő és elmélyülő kutatásában több út/módszer kínálkozott. Ezek alapos áttekintését adja Kocsány Piroska (2006), Fehér Erzsébet (2006) és Tolcsvai Nagy Gábor (2006) legújabb tanulmánygyűjteményükben. Az ott felsorolt tipologizálási kísérletektől nem függetlenül magam a következő rendszerezést alkottam: a) a szövegtípusok alapelemekből (archetipus, funkció, epizód stb.) való felépíthetősége (alapvetően strukturalista, később szemiotikai irány), b) a szövegtípusok kommunikációs funkciójából, használatából adódó osztályozások (kommunikációelméleti, funkcionális), c) a kommunikáció technikájából-technológiájából fakadó osztályozások (pl. esztétika, médiaelméletek), d) a szövegtípusok elméleti létrehozásának mikéntje szerinti osztályozás (pszichológiai, kognitív kutatások).

A mostani áttekintésem – a címéhez hűen – nem tekinti feladatának az összes rendszerezés bemutatását, kritikáját, hanem egy, a tipológiát „keresztbeszélő” szempont, az antropológiai kutatások nézőpontjából próbálja megfogalmazni a legjellemzőbb nézőpontokat (korántsem a teljesség igényével).

Egyes előzmények: retorikai-folklorisztikai út a struktúrákhoz, valamint továbblépés a struktúrákból

A szövegtípus-elméletek (ha nem is e néven nevezték őket) előzményei az írásbeliséggel rendelkező társadalmakban alakultak ki, kezdetben a hivatásos kultúra vagy művészet „termékeire” vonatkoztak. Az e körbe sorolható törekvések különösen a retorikában, a poétikában, a stilisztikában, valamint az esztétikában figyelhetők meg. Elsőként ide sorolhatjuk a klasszikus retorika szerinti beszéd-fajta-felosztást (pl. törvényszéki, tanácsadó, dicsérő, feddő, rábeszélő, lebeszélő stb. beszéd; illetve Arisztotelésznel megjelenik a mindenféle szónoki beszédet a „mesebeli” hármasságba sorolás: tanácsadó, törvényszéki, bemutató), illetve a későbbi iskolai retorikákban a különféle fogalmazástípusok (pl. elbeszélés, folyamatleírás, leírás, emlékirat, napló, önéletrajz, értekezés, levél, esszé stb.) felsorolása, elkülönítése, jellemző jegyeinek oktatása (Adamik–A. Jászó–Aczél 2004: 43, 543–61, a téma alapos szövegtani-szövegtipológiai összefoglalása: Fehér 2006).

A néprajztudomány, azon belül a folklorisztika (szűkebb értelemben a népköltészet, tágabb értelemben minden „szellemi” folklortermék kutatása) megszületésekor az irodalmi műfajokat kezdték el alkalmazni a szóbeli formákra is – így voltaképpen létrejött egy kiterjesztett műfajelmélet. A nagy földrajzi fölfedezések, majd pedig az egyre sokasodó és mélyülő etnológiai-etnográfiai kutatások nyomán az egyre nagyobb számban dokumentált folkloriszövegeket csoportosítani, tipologizálni kellett – valamint a gyarapodó gyűjtések a meglepő újdonságok mellett sok párhuzamot is kínáltak. A folklorisztika voltaképpen az irodalmi szövegekre már kidolgozott műnemek (műfajcsoportok)

és műfajok folklórszövegekre történő alkalmazásával kezdte. Ezzel létrejött egy folklórműfaj-hierarchia, amely az ide tartozó szövegek széttartó volta, bonyolultsága miatt nem tűnt jó megoldásnak, ezért továbbléptek, és hozzákezdtek a műfaji korrelációk kidolgozásához.

A kérdés máig legalaposabb, lenyűgöző összefoglalását a magyar szakirodalomban (a jellemző irányzatokat szintetizáló és alkotó módon) Voigt Vilmos (1972a, b) folklóresztétikai munkáiban találjuk. Voigt Vilmos az elméleti megközelítések számbavételével igyekszik körülírní (Voigt 1972a), majd pedig rendszerezni (Voigt 1972b) a sokféle, bonyolult megjelenési formát. Mint írja, a kiindulás a folklórban is a három alapvető műnemből történik (epika – líra – dráma), de ehhez módosulásokat feltételeznek, és átmeneti formák önálló létjogosultságát is elismerik. A folkloristák kezén azután a műfaji rendszerezés elaprózódik sokszor csak szubjektív alapon feltételezhető, megfogalmazható alműfajokká. Voigt (1972b) alapos, praktikus rendszerében ez például így néz ki: Folklor jellegű irodalom: folklórepike (epikus népköltészet); folklórlíra (lírai népköltészet); folklórdráma (drámai népköltészet). Voigt olyan átmeneti kategóriákat is használ, mint például liroepikus, epikolirikus műfajok.

A strukturalista nyelvtudományi módszerek analógiájára a folklórműfajok megkülönböztető jegyeinek korrelációjával is kísérleteztek. Voigt (1972a: 128) be is mutat egy lehetséges folklórműfaj-hierarchiát (amely tükrözi a műfajok életét, környezetét is): egyedi alkotás, alkotáscsoport, alműfaj, műfajcsoport, alműnem, műnemcsoport. Nem érzi feladatának egy teljes műfajhierarchia-rendszer kidolgozását, de a verbális közlésen alapuló műfajok hierarchiájának sémáját vagy inkább szerkezetei elemeit a műfajelmélet, a kommunikációelmélet és az általános rendszerelmélet felismeréseinek szintéziseként a következő szempontok szerint képzeli el (Voigt 1972a. 129–31, az összes szempontból itt csak néhányat mutatok be):

Az adóra vonatkozó megkülönböztető jegyek:³

egyéni – közösségi (műfajok)
alkotói – előadói
eredeti – átvett
rögtönzött – tradicionális

A vevőre vonatkozó megkülönböztető jegyek:

egyéni befogadású – közösségi befogadású (műfajok)
közvetlen kapcsolat az adóval – közvetett kapcsolat az adóval
elszigetelt befogadás – interakció az adóval
lezáró befogadás – továbbadás
receptív továbbadás – alkotói továbbadás

A kódolásra vonatkozó megkülönböztető jegyek:

a) A funkciók szerint:

egyfunkciós – többfunkciós (műfajok)
normális (szekuláris, pragmatikus) – szupranormális (szakrális, mágikus)
komoly – szórakoztató
poetikus – didaktikus
informatív – agitatív

³ Örvendetes, hogy ezek a megkülönböztető jegyek a funkcionális és kognitív szemléletű kutatásokban jórészt visszatérnek.

b) A kódolás mikéntje szerint

egyszeresen kódolt – többszörösen kódolt
 nyelvi kódú – nem nyelvi kódú
 akusztikus – kinetikus
 gesztusos – táncos
 énekes – hangszeres zenés
 szóbeli – írásos
 tagolt – tagolatlan
 vers – próza
 narratív (elbeszélő-leíró) – párbeszédes

A dekódolásra vonatkozó megkülönböztető jegyek:

(tisztá) műélvezet – alkalmazott (feladat)
 érthető – rejtett értelmű
 kortársi – utólagos
 konzervatív – variatív
 eredeti – adaptáció
 azonos nyelvű – fordítás
 nyelvi – transzlingvális (paralingvális)

Az üzenetre vonatkozó megkülönböztető jegyek:

egyedi – tömeges (alkotás)
 önálló (egyöntetű) – összetett (pl. ciklikus) alkotás
 ábrázoló – kifejező
 konkrét – elvont
 reális – irreális (fantasztikus, abszurd)
 tényyszerű – fiktív
 tragikus – komikus
 egycselekményű – több cselekményszálal
 térábrázoló – dimenzió nélküli stb.

Figyelemre méltó az is, hogy még a strukturalizmus áramában a különböző szerkezetek és szerkesztési elvek összehasonlítására komplex metastrukturális elemzések is létrejöttek. Már ekkor jelentkezik Petőfi S. János (1969) a modelljével, amelyben a mindennapi mozdulatnyelv, a pantomim, a kultikus tánc, a balett, a mindennapi verbális közlés, a nem verses irodalom, a verses irodalom, az énekelt közlés, az énekelt folklór és az énekelt művészi zenei alkotás típusait a „nyelvi” szöveg elemei alapján (a legkisebb egységektől a makroszintaktikai elemekig) különítette el. Petőfi S. János szemiotikai szövegtana a későbbiekben még nagyon sokszor foglalkozott nem verbális és verbális szövegek tipológiai kérdéseivel (ennek az óriási életműnek még a vázlatos áttekintését sem kísérelhetjük meg, csak felhívom a figyelmet az általa sugallt szemiotikai szövegtani-szövegtípológiai konferenciára és annak tanulmánykötetére: vö. Balázs–H. Varga 2007).

Belső és külső osztályozások

A retorikai, az irodalmi, majd pedig a folklorisztikai rendszerezéseket (tipológiákat) később, a 20. században kiterjesztették a sajtó-, illetve médiaműfajokra is (néhány új műfajt is leírva). Érdekes „műfajvándorlásnak” (voltaképpen műfaj-átértelmezésnek) lehetünk tanúi például az anekdota, adoma, egyes kisepikai prózaműfajok (közmondás, szállóige) vagy a hír műfaja (szövegtípusa) kapcsán. Példa ez utóbbira: híresztelés, pletyka („Mi híred van róla?”), (helyi) hír („publikálás”, „kidobolás”), újsághír, rádiós hír, tévés hír („csökkentett szó”), SMS-hír. Az is nyilvánvaló, hogy az eddig említett – különösen a nem folklorisztikai – műfajosztályok jórészt belső (inherens) osztályozások, amelyek a szövegek külső törvényszerűségeit, voltaképpen „életét”, antropológiáját csak nagyon áttételesen vehették számba.

Érdeemes lenne arra is figyelmet fordítani, hogy ezek a csoportosítások (hierarchiába rendezések) egyáltalán miért születtek? Részben memoriális okból: a szaporodó műveknek éppen a felismerhetőség, a megjegyezhetőség miatt valamiféle csoportokba rendezésének szükséglete miatt, részben nagyon praktikus okból: a kezelhetőség és a taníthatóság okán.

Rudolf Schenda (1982) tudománytörténeti áttekintést is nyújtó műfajelméleti téziseiben (voltaképpen előadáskivonatában) is hangsúlyozza, hogy a műfajfelosztás (szövegtípusokba sorolás) célja a megfigyelt szövegtények osztályozása, a szöveginformációk tömegének áttekinthetővé tétele. De az osztályozásoknak van egy látens funkciója és következménye is. Látens funkció: az ideáltípusok megnevezésével szabályok felállítása. Ebből pedig a megmerevedő műfaji szabályok következnek (pl. változatlanul ismételtető mese: a népi meséből könyvmese, mesehanglemez, mese-CD), valamint az is, hogy a „műfaji kánon” vakká/süketé tesz a még nem osztályozott anyaggal szemben. Ilyen (korábban nem besorolásra érdemes) példákat hoz fel (Hymesra hivatkozva): asztaltársaság beszélgetése, hétköznapi hírek, vita, veszekedés, álmok elbeszélése, beszámoló: iskolai kalandról, szabadságról, balesetekről, élettörténet (háborús visszaemlékezés), gyermekdicsekvés.

A kritika (külső, megmerevedett szabályok), valamint a hiányok (besorolhatatlan szövegtények) vezettek oda, hogy új, külső, társadalmi szempontok figyelembevételére is felhívták a figyelmet. Austerlitz (1992) a népköltészeti műfajok besorolásának kapcsán például arra, hogy a műfajok inherens jellemzőin túl a külsődleges jegyeket, a performancia kontextusát is figyelembe kell venni. Hogy mik ezek? Például: elbeszélő, elbeszélés módja, körülményei, társadalmi-gazdasági-kulturális feltételek, minták. Rendszerében a műnek vannak inherens (azon belül formai, tartalmi), valamint külsőleges (azon belül természeti, társadalmi) megkülönböztető jegyei. Schenda (1982) hozzátesszi még, hogy a szövegnek vannak szociálpszichológiai (társadalomlélektani) funkciói is: félelem, konfliktus feloldása, agressziókeltés és -levezetés, magány áthidalása, hallgatóság okítása, ellenőrzése, szocializálása, érzelmek kimondása, tiltakozás provokálása, társadalmi kötések megerősítése, a közösségtudat felkeltése-erősítése, szerepek meghatározása, presztízs növelése – vagy teszem hozzá: a fájdalom kibeszélése. Ezeknek a szociálpszichológiai funkcióknak a fölvetése voltaképpen már átvezet bennünket témánkhoz, a gondolkodás, gondolkodási műveletek és a szövegek kérdésköréhez.

Egy – csak az inherens jellemzőket tartalmazó – besorolás valójában statikus, és nemcsak leegyszerűsítésekhez, műfaji szabályok megmerevedéséhez, hanem műfajok félreértéséhez is vezet. Egy elbeszélés ugyanis lehet mese (mindenki számára fiktív történet, és mint tudjuk, sokak számára valóság), célja lehet pusztá szórakoztatás, esetleg nevelés (figyelmeztetés a társadalmi normákra), de lehet még ipari termék propagandája is. Egy ilyen meseátértelmezésre, az úgynevezett Matel-mesére (helyesen: Mattel-mese) hoztam példát korábban (Balázs 1998: 110), amelyet Tuba Márta (1999) alapos elemzésnek vetett alá, megállapítva, hogy a „reklámmese” összességében a tündérmese típusjegyeit hordozza, sőt a tündérmeséből ered a reklám. Az ilyesfajta műfajváltozások dokumentálása éppen egy leegyszerűsített szövegtipológia elkerülése miatt fontos.

Voigt Vilmos (1972a: 60–1) több példát is idéz a szöveg és az alkalom kapcsolatára, egészen pontosan a szövegnek jelentést tulajdonító alkalomra. Most a szerepcserére vonatkozó példáját idé-

zem azért, mert a dolgozat végén még egyszer visszatérünk a cseréhez, mint gondolatalakzathoz (vö. később Fónagy példáját):

(1a) „A szerepcseréből származó félreértés egyaránt jól ismert a népi és a hivatásos színjátásban, a mesében, viccekben, előfordul népdalokban, hiedelemtörténetekben is. A-ról azt hiszik, hogy B, és ebből sok bonyodalom származik. Első tekintetre egyszerű ez a lehetőség, és még önállóan sem tekinthetjük, mivel éppen olyannyira elterjedt. Ha azonban visszagondolunk arra, hogy e szituáció nem más, mint az »átváltás-történet« némileg megszelídített formája, valamint arra is figyelmet fordítunk, hogy a félreértés bonyodalma a legköznapibb humortól, a Tasziló-viccektől a gyermekeiket megevő szülőkig vagy a Hamlet szerepjátszásáig terjedhet, de akár képzőművészeti vagy zenei példákat is idézhetnénk, és mindezekből jól látszik az a széles skála, amelyen a szerepcseré mozoghat.”

Mint látható, a statikus, strukturalista megközelítések kritikájából indultak el az újabb műfaji, szövegtipológiai osztályozások felé. A strukturalizmust egyébként nem szükséges elítélni. Valójában először próbálta meg tiszta logikai keretek közé szorítani a társadalomtudományokat. A strukturalizmustól egyáltalán nem volt idegen a funkcionális sem, csak olykor másodlagossá váltak, el-sikkadtak a szempontjai, a funkciót kívül helyezte a szövegen (Miko 1990: 14–5), pedig – mint Miko írja: „a funkció a szöveg állandó eleme”. Végül pedig azt is meg kell említeni, hogy a legjellemzőbb strukturalisták fogalmazták meg a strukturalizmus kritikáját is, sőt tovább is léptek a strukturalizmus útján.

Hogy kikerüljünk a műfajtipológiaiak tétvűjait, más megközelítésmódokra van szükség. Erre úgy látszik, hogy a funkcionális: a társadalmi, a lélektani, valamint a kognitív szempontok bevonása szükséges. E megközelítések iránt az antropológiai nyelvészet mindig nyitott volt, ma pedig a kognitív tudományok látszanak új szemléleti keretet adni.

Az antropológia célja az ember globális megismerése, a kulturális és nyelvészeti antropológia azt keresi, ami van, és nem azt, aminek lennie kellene. Látásmódja holisztikus (egészséges), émiikus (élményközel); nézőpontja a kulturális relativizmus, módszere a kulturális szemiozis, vizsgálata a legtágabban értelmezett „szövegek” (vagyis nem verbális és verbális kommunikációs objektumok) kulturális megfejtése (Boglár 2005: 13–6).

Emlékezet

Az antropológiai nyelvészeti irányú szövegtípus-megközelítéseket az emlékezet rövid bemutatásával kezdem. Nyilvánvaló, hogy szövegek ismeretében hozunk létre újabb szövegeket, s ebben az emlékezet van vagy nincs a segítségünkre. Az emlék a gondolkodás alapja, az emlékezés a gondolkodás működésének egyik mozzanata. Mi az emlékezet neurológiai alapja? „Az emlékezet felidézése valószínűleg nem más, mint a neuronok tér- és időbeli tüzelési szekvenciájának előállítására – mégpedig olyan szekvenciáé, amely az emléknym rögzülésekor lefutott –, de lenyesegetve róla a felesleges sallangokat. A felidézett tér- és időbeli mintázat olyasmi lehet, mint egy stadion eredményjelző táblája, amely megannyi kis be- és kikapcsoló lámpájával valamilyen alakzatot mutat” (Calvin 1997: 127). Csermely Péter (2005: 93) arra a feltételezésre jut, hogy a szinkronicitás (egybeesés) örömröt jelent az embernek, ezért bizonyos zenék (tegyük hozzá: és egyéb ritmikai eszközök) segítik az emléknymok megőrzését, vagyis a tanulást (és a későbbi emlékezést).

Az újabb kutatások megkülönböztetik a szemantikus és az epizodikus emlékezetet, amelyeknek a „nyoma” az ilyen módon szerveződő szövegekre is érvényes (Pléh 1986: 27). Az emlékezetet mint a szövegalkotás, sőt a szövegtipológia tényezőjét konkrét műveken Bencze Lóránt (1996) is vizsgálta.

Minden kor, minden kultúra, minden társadalom vagy társadalmi csoport számára fontos az emlékezet, ezért a gondolatok felidezésére, megőrzésére kitalál vagy felhasznál eljárásokat. (A kér-

désről bővebben máshol szölok: Balázs 2007a). A memorizálás tehát antropológiai eljárás, s mivel az emlék, a gondolat megőrzése (ha nem is kizárólagosan, de) alapvetően verbális úton történik, az ezzel foglalkozó etnikai-kulturális-szemiotikai kutatásokat az antropológiai nyelvészet, a mentális kutatásokat a pszicholingvisztika vagy a kognitív nyelvészet körébe sorolhatjuk.

Az emberi kultúra alapfeltétele a hagyomány, vagyis az az adottság, lehetőség, hogy a korábbi emberek, korok fölhalmozott ismeretanyagát a szüntelen újrakezdés elkerüléseként fölleveníthesstük, fölhasználhassuk. Ezt a csak emberre jellemző (antropológiai) jelenséget nevezték el kumulatív kulturális evolúciónak (vö. pl. Tomasello 2002: 45–56), amely az utánzásos tanuláson és (talán) a felnöttek által szervezett aktív tanításon alapszik. Ezekben a társadalmi folyamatokban és intézményekben különösen kidolgozott rendszere alakult ki a memorizálásnak és az emlékezésnek. A különféle kultúrák, társadalmak az emlékezetmegőrzésre változatos, előbb nem verbális, majd verbális technológiákat alkalmaztak. A tárgyi jelekkel való emlékezést a nyelv kialakulásakor követte a szóbeli memória. Az írás létrejötte és széles körű elterjedése egyrésztől hadüzenet a szóbeli memóriának (McLuhan szerint elindítja a felejtés kultúráját), másik részről új távlatokat nyit a gondolatok megőrzésére. A szóbeli memória folyamatos karbantartására, erősítésére alakította ki az emberiség a „megszervezett szájhagyományt”, a „szervezett emlékezetet”. Voltaképpen ebben a funkcióban született meg a művészet és azon belül a költészet, amely a mnemotechnika (emlékezést megkönnyítő eljárás) segítségével a közös kulturális kincsek megőrzésére szolgál. A memóriaművészet, a tényekre, szövegekre való emlékezés már az antik retorikában tudományos kérdéssé vált. Az emlékezés művészete tehát a retorikában, s különösen a (retorikai, majd egyéb) oktatásban fejlődött ki, és él napjainkig.

Az ember azonban nemcsak emlékezik, hanem felejt is. Vannak vélemények, amelyek szerint a felejtés az egyik legnagyobb emberi találmány. A múlt, a hagyományok elfelejtése, a történelmi felejtés, ebből következően a történelmi emlékezet hiánya azonban folyamatos újrakezdésekhez, történelmi tragédiákhoz vezethet.

Gondolkodás

Az emlékezet után azért foglalkozunk a gondolkodással (az emberi megismerés legmagasabb fokával), mert a gondolkodás az emlékezet anyagából építkezik, s fordítva is igaz: az emlékezetet a gondolkodás is alakítja (Horváth 1984: 164). Érdekes dilemma, hogy (például az újszülött vagy emlékezetvesztéssel járó beteg esetében) ameddig nincs emlékezet, addig vajon van-e gondolkodás. (Nyilvánvaló, hogy vannak gondolatelőzmények, gondolatcsírák, emléknymok – vagyis a gondolat, a gondolkodás is egyszerű észleletekből kifejlődik.)

Már az antropológiai nyelvészet számára is fontos volt a gondolkodás megszületése, fejlődése. Az emberi gondolkodás első formáját a mágiában látják. Ezt a gondolatot Frazer (1993) *Az Aranyágban* alakítja ki. A mágiának alapelve a képzetársítás (két különböző formában való, helytelen alkalmazása): a hasonlóságon és az érintkezésen vagy tapadáson alapuló módja. Hasonlóságon alapul a hasonszenvi (homeopátiás, utánzásos alapuló, imitatív) mágia, de elköveti azt a hibát, hogy posztulátumként szögezi le: hasonló hasonlót hoz létre. Kapcsolódási képzetársításon alapul az érintkezési mágia, amely pedig azt a hibát követi el, hogy posztulátumként rögzíti: azok a dolgok, amelyek már kapcsolatban voltak egymással, továbbra is megtartják a kapcsolatukat. Frazer a két mágiatípust össze is kapcsolja: „A mágiának mindkét fajtája, a hasonszenvi és az érintkezési egyaránt, joggal foglalható össze rokonszenvi (szimpatikus) mágia néven, minthogy mindkettő azt állítja, hogy a dolgok titkos rokonszenv útján hatnak egymásra a távolból...” (idézi Cocchiara 1965: 156).

A mágiás gondolkodás alapja, a rokonszenvi vagy szimpatikus mágia, annak is az érintkezés és a kapcsolódás elve azonban végigkísérik az emberiség gondolkodásának történetét, s mai mindennapi gondolkodásunk alapját, problémamegoldásunk egyik nagyon gyakori eljárását képezik. (Ezért is tartom szövegteni szempontból fontosnak Takács Szilvia e témába való kutatásait: pl. Takács 2006.)

Az is igen érdekes, továbbélő és továbbgondolható etnológiai adat, amely szerint sok primitív nép a gondolkodás székhelyének a hasat tekinti, mivel a gondolkodást a hasbeszéddel (voltaképpen belső beszéddel) rokonítja. (Horváth 1984: 12).

A gondolkodás bonyolult folyamatában a kutatók leggyakrabban az appercepiálás (észlelés), az analízis (elemekre bontás), a szintetizálás (összekapcsolás), az absztrahálás (elvonatkoztatás), a referálás (vonatkoztatás), a kijelentés, tényállítást (asszertorikus kijelentés), valamint a modern kutatások a gondolkodáshoz sorolják a modalitás (a beszélői attitűd, viszony) kategóriáját és a következtetést (pl. abdukción) is.

A gondolkodásnak az észleletek alapján különböző típusai a kommunikációra, illetve a szövegalkotásra is hatással vannak. Megkülönböztethetünk cselekvésben (mozgásban) való gondolkodást, feltehetően ehhez kapcsolódóan zenei gondolkodást, matematikai-logikai, vizuális (eidetikus) gondolkodást, valamint verbális (nyelvi) gondolkodást. Ezek között a gondolkodási típusok között kapcsolatok vannak: ilyen például az, amikor egy látványt (egymásmellettség) leírunk: voltaképpen egymásutánissággá változtatunk. A különféle gondolkodási területek közötti átmenetiséget mutatja a metaforálás is (képeket használunk nyelvi leírás helyett).

Gondolkodási műveletek, formák, módszerek

A szövegekhez való közelítés újabb állomása a gondolkodási formák (műveletek, módszerek) meghatározása. Először pszichológusok irányzatok, különösen a pszichoanalitikus iskola azt vizsgálja, hogy miként hozzuk létre a szövegeket, s a létrehozás mögött a szövegek lélektani meghatározottságát keresi. A kérdés történetének pszichológiai bemutatására itt nincs lehetőség, csak a pszichológiai hatásoknak a nyelvtudományra tett reflexióiból idézek.

Az első a pszichoanalízis és -terápia a tenzió és a tenzióredukció pszichológiai fogalmát használja fel, amelynek lényege a nyugalmi állapotokban a feszültség keletkezése és a homeosztatikussá (egyensúlyi) állapot, végeredményben az újabb megnyugvás elérése miatt a feszültség csökkentése. A magyar (nyelvészeti) szakirodalomban ez a *feszültség* és a *feszültség csökkentése* terminusokkal jelenik meg. Például Fónagy Ivánnál (1990: 2), aki – előzményekre hivatkozva – a szövegmű (irodalmi mű) struktúráját a mondat struktúrájával veti össze, mindkettőben a dallamívet véve valamilyen alapegységnek. A dallamívet azt jelzi, hogy az adott szövegben vagy mondatban a feszültség felkeltése és feloldása nyilvánul meg, amelyet „feszítés-oldás” néven dinamikus keretként vesznek alapul. Fónagy számos következtetése, a verbális stratégiák és struktúrák rendszerezése ezen a feszítés-oldás elven alapul.

Ugyanezt az irányt képviseli Frantisek Miko (2000) is, aki a feszültségkeltés és -oldás mellett a tenzió és tenzióredukció (tenziócsökkentés, detenzió) kifejezéseket használja (Miko 2000: 56, 89–90). A feszítés-oldás keretben való elemzése az irodalmi műnemekben és műfajokban a témában elsősorban a konfliktust és annak feloldását, a formai megoldásokban a hangtani arculatot és a ritmikai megformáltságot veszik figyelembe. Miko ebben a szemléleti keretben kimutatja, hogy létezik egy epikai és egy lírai princípium, az epikai és a lírai alapelvek elkülöníthetők, de egymásba is folyhatnak (prózavers), a dráma viszont nem elsődleges és önálló művészeti tény, másfajta művészet, mint az irodalom. Az epikát az ábrázolás, téma, időrend és szukcesszivitás, a lírát az emlékezés, a hangtani-jelentéstani szimultán megformáltság jellemzi (pl. Miko 2000: 106–7). A legősibb műnemnek pedig az epikát tartja: „a líra az epikából származtatható mint a kifejezés meghatározott feltételeiben az epikai szerkezet felépítésének bizonyos szintjén [...] fellépő összetevő... A líra így mindenkor egyfajta epikai alaprétgről vall, illetve arra reagál” (Miko 2000: 115).

Voltaképpen e tanulmány következtetései is ezt az utat (leginkább Frantisek Miko és Fónagy Iván gondolatainak folytatását) követik.

További termékeny felvetés a gondolkodásformák csoportosítása a paradigmatis, logikus, vitázó, érvelő, analitikus és a leíró, szemlélődő, történetmesélő (narratív), sémákra épülő, holisztí-

kus gondolkodás szerint, amelyek a sémakutatáshoz, valamint a történetnyelvtanokhoz vezetnek, s amelyeknek a kutatása a magyar szakirodalomban is elmélyült (pl. Pléh 1986, Andó 2006).

A „gondolkodás számára lehetséges struktúrák felől”, kognitív nézőpontból veti föl a szövegtipológiai vizsgálatok egyik irányát Kocsány Piroska (2006: 18). Ebben az esetben feltételezzük a szöveggé szerveződés kognitív mintáit, és ezek alapján készítünk tipológiát. Példaként az egyetlen mondattal is létrehozható és a szekvenciaként is létrejövő szövegeket említi, amelyeket más és más szövegalkotó és szövegértelmező mentális folyamat jellemez.

Gondolkodási alapformák

A gondolkodási alapformák létrejöttére már a legkorábbi, antropológiainak nevezhető kutatások is utalnak. A nyilvánvaló tény, hogy vannak egyszerű és vannak bonyolult formák (folyamatában tekintve: egyszerűsödés és bonyolultabbá válás), s ez magával hozta azt az elképzelést, hogy vannak olyan egyszerű formák (nevezzük gondolkodási alapformáknak), amelyekből a bonyolultabb formák felépíthetők. Voigt (1972a: 43) nagyon „egyszerű” (többféle jelviszonyt fölvonulatató) föl-sorolással él: „A világ minden népe ismeri az egyszerű rajzokat. Alkalom hozta körülmények között egyszerű, vázlatos rajzok születnek, amelyek tartalma és jelentése még akkor is egyszerűnek nevezhető, ha adott esetben ez számunkra nem is ismert. Talán felesleges is megemlíteni a példákat: a sziklarajzok egyszerű formáit, tulajdonjegyek néhány vonásból álló példányait, használati tárgyak egy-két karcolásból vagy bevágásból készült díszítését. (Hasonlóan egyszerű formákat találhatunk a folklór zenében, táncban, költészetben is: rögtönzött felkiáltások, egyszerű, ugrásszerű táncfigurák, egy-egy, csak néhány vonással elbeszélte történet, a legegyszerűbb hiedelem- és varázsszavak mind-mind e csoportba sorolhatók.)” Voigt (1972a: 44–5) ezek után a bonyolultságról szól, majd gondolatait így foglalja össze: „Természetesen jól tudjuk azt, hogy e »bonyolultság« hosszasan történeti múlt hozadéka, szerencsés esetben még ennek a múltnak a főbb állomásai is megállapíthatók, amelyek szinte kivétel nélkül azt mutatják, hogy egy hajdani »egyszerűbb«-től jutott el a fejlődés a »bonyolultabb«-ig. Mindazonáltal feltűnő az a körülmény, hogy nem csupán e »bonyolult« formák előtt, hanem e »bonyolult« formák után is találhatunk olyan »egyszerűbb« formákat, amelyek mintegy cáfolják az egyenesvonalú egyszerű → bonyolultabb → még bonyolultabb → legbonyolultabb fejlődést.” Ugyanehhez a gondolathoz kapcsolható a differenciálatlanságból a differenciáltság felé mutató műfajfejlődés felfogása (pl. Voigt 1972b: 243).

Mindenestre több elmélet kívánja igazolni az egyszerű (esetleg differenciálatlan) formák, alapformák létét. Elsőként Jakob Grimm elképzelésére reflektálva Andre Jolles dolgozta ki az egyszerű formák (Einfache Formen) elméletét, amely szerint az irodalom és a népköltészet formái, szövegtípusai levezethetők a gondolkodás és a nyelv sajátos műveleteiből, s ezek mintegy „önmaguktól” jönnek létre. A kilenc „egyszerű forma” Jolles szerint: a legenda, a monda, a mítosz, a rejtvény, a mondás, a példaszerű eset, az emlékeztető történet, a mese, a tréfa. Az egyszerű formák elmélete elsősorban a folklóristák körében volt népszerű, később pedig az irodalomszemiotikai kutatásokra is hatott (Magyarországon pl. Kanyó Zoltánra). (A műfaji alapformák alapos áttekintését adja Fehér 2006: 38–41, ezért ezek alaposabb ismertetésétől eltekintek).

A magyar szakirodalomra hatott az egyszerű formák elmélete, s két „egyszerű” formát, a mondat (Kocsány 2002) és a történetmondást (Pléh 1986, Andó 2006) egyre alaposabban kutatják. A mondat, a történetmondás mellett számos rövid és hosszú műfaj említhető még (például ilyennek tarthatjuk a rövid feliratok készítését, általában a feliratozást, amelynek ugyancsak egyre gazdagodó magyar szakirodalma van). Lehetetlen ugyanis az, hogy évezredek óta hagyományozódó és ma is termékeny szövegek (szövegtípusok) ne kötődjenek valamilyen kognitív alapformához.⁴

⁴ Fehér Erzsébet szíves szóbeli közlése.

Az egyszerű formák kérdését – ahogyan azt korábban Voigt is érzékeltette – ma már sokkal bonyolultabbnak látjuk. Nyilván létezik egy egyszerű → bonyolult „fejlődési” irány, de ezzel párhuzamosan létezik egy ellentétes, bonyolult → egyszerű hatás is, amelyek szövegek változásával, esetleg szétesésével (a folklórban „széténeklés”), később talán műfajok elaprózódásával, műfajcserével, műfajvisszaszorulással jár (pl. Voigt 1972a: 42). A műfajok rendszerszerű működéséből adódó változások mellett a „visszafejlődésre” is utal Miko (2000: 87), amely például egy másik műfaj agresszivitásának is lehet az eredménye.

A gondolkodási alapformák, egyszerű formák kutatása valójában nagyon érdekes és gyümölcsöző terület, tanulmányom gondolatmenete azonban egy másik irányba, a gondolkodási formák és a gondolatalakzatok kapcsolódásának lehetőségébe vezet tovább.

Gondolkodási formák és gondolatalakzatok

A gondolatalakzatok a tartalom művészi elrendezésének és átrendezésének szabályai (Fónagy 1975: 637). Az alakzatok fogalmát a klasszikus retorika alkotta meg a beszédet „szépítő” eljárásokra. A modern retorikában azonban fölbukkant a gondolatalakzat fogalma is (Fontainer), amelynek lényege már nem pusztán valamilyen retorikai-stilisztikai megoldás, hanem maga a gondolat kifejezhetőségének a módja. Fónagy már az első e témában írt lexikoncikkében utal arra, hogy a gondolatalakzatok és a logikai szerkezetek egybeesése arra enged következtetni, hogy mögöttük absztrakt gondolatformák lehetnek (Fónagy 1975: 641), amelyek mélyén például a játék vagy az örömelv munkál. Később munkájában (Fónagy 1990) ezt alaposabban is kifejti, bár gondolatai (talán éppen azért, mert egy előadás nyomán lettek rögzítve) még így is vázaltszerűek: „A gondolatalakzatok és a gondolatformák kapcsolatára utal a gondolatalakzatok és bizonyos gondolkodási formák – logikai és matematikai műveletek – gyakori alaki hasonlósága” (Fónagy 1990: 35). Másutt ezt írja: „az alakzatok absztraktív gondolati munka termékei. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy ez az absztrahálás más minőségű, mint a fogalmi absztrakció. Mindenekelőtt más szinten, a tudatos gondolkodás szintje alatt zajlik. Még lényegesebb ennél, bár összefügg vele, hogy a gondolatalakzat mást ragad meg, mást von el a konkrét összefüggésekből, mint a fogalmi gondolkodás” (Fónagy 1990: 32). És ezen alapszik Fónagy azon tétele, amelyet a leginkább termékenynek érzek a további antropológiai-pszichológiai-kognitív kutatások számára, hogy tudniillik: „Minden verbális mű, így a film, a tudományos értekezés, az újságcikk, a miniszterhez írott kérvény vagy az iskolai dolgozat kisebb-nagyobb mértékben alá van vetve ezeknek a formai kényszereknek” (Fónagy 1990: 18). És milyen formai kényszerekről van szó? Fónagy a következőket említi: ismétlődés („feszítés”), antitezis (megfordítás, tagadás), kiazmus (chiazmus), gradáció (fokozás, felsorolás, halmozás, lánc, valamint a háromszögek kapcsolódása, a triadikus szerkesztésmód), reddíció (visszatérés a kezdethez, keret, szimmetria), hiperbaton (összetartozó szerkezetek szétválasztása) stb. A „mágikus hármast”, úgy, mint a triadikus struktúrák élvezetes vonzását kétszer is megemlíti, példaként hozva föl Hegel hármasságát, a nyelvi jel három funkcióját, a háromféle beszédaktust, amelyhez szövegtipológiai szempontból csak a három műnemet (műfajcsoportot) tehetjük hozzá.

Ezen a helyen térünk vissza a kiazmusra, amely Fónagnál (1990: 11–5) a felcserélés (szerepcseré, nemek cseréje, párcsere, pozíciócsere, sorscsere, szociálishelyzet-csere, jellemcsere), azaz a jelenséget végigviszi több műnemen, műfajon. Tömörített idézetként adom közre:

„A chiazmus (keresztszerkezet, voltaképpen: csere, B. G.) gyakori alapszerkezete vígjátéknak, drámának, regénynek. A következő formákat ölti előszeretettel: Szerepcsere. [...] A szerepcsere egyik felszíni formája a kosztümcseré. Ezzel felcserélődnek átmenetileg, látszólag a társadalmi viszonyok. [...] Gyakori a nemek felcserélése, pontosabban: az ennek illúzióját keltő kosztümcseré a reneszánsz és barokk színpadon. [...] A nemek tényleges felcserélésével nemigen találkozunk az irodalomban. [...] Gyakori viszont a nemi jelleg felcserélése. [...] A barokk vígjátékokban vagy a szá-

zadvégi francia vaudeville-ekben különösen gyakori a párcsere. (Pozíciócsere:) A szó szoros értelmében helyet cserél az inas a gazdával [...] A sorscsere a népmesék egyik alapstruktúrája” (i. m. 19).

A szerző említi még a szociálishelyzet-csere és a jellemcsere fogalmát. Tegyük hozzá, hogy a szórakoztatásban (kabaré, transzvesztitashow stb.) a csere szinte örök érvényű. A csere az álcázás, a rejtőzködés örök emberi mozzanatán alapul.

Fónagy (1990: 36–9) szerint a gondolatalakzatok az örömelev, a gondolkodási formák a valóságelv talaján állnak. A kettő között azonban folyamatos kapcsolat, kölcsönhatás van. Jól mutatják ezt a tipikus gondolkodási hibák. Ezek ugyanis abból adódhatnak, hogy a beszélő enged az „élvezetes struktúrák” csábításának, hogy így szépítse a valóságot. De ezt mutatja az is, hogy a gondolkodási formák egy része föltehetőleg gondolatalakzattól nőtt ki. Sőt (már én teszem hozzá) az is lehet, hogy a gondolkodási formák leképeződnek gondolatalakzatokban. Ennek bemutatására már kísérletet tettem szövegantropológiai könyvemben (Balázs 2006: 35–41), sőt a nyelvi humort külön is vizsgálva igyekeztem bizonyítani a gondolatalakzatok (univerzális?) szövegformáló tulajdonságait (Balázs, megjelenés alatt). Hozzáteszem még, hogy az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék Stíluskutató csoportjának az elmúlt években folytatott kutatómunkájából való közlések (Szathmári 2003, 2006) nagyban hozzájárultak gondolataimhoz.

Mivel az alakzatok-gondolatalakzatok rendszerét (mások nyomán) korábbi tanulmányokban már közöltem, most az alakzattipológiákból csak a legáltalánosabbat mutatom be. A klasszikus retorikának a nyelvi átalakító műveletek szerint csoportosított alakzattípusai, valamint ezek alapján a négy átalakító művelet a következő: 1. adjekció (bővítésen alapuló eljárás), 2. detrakció (csökkentésen, elhagyáson alapuló eljárás), 3. transzmutáció (az elemek felcserélésén alapuló eljárás), 4. immutáció (a helyettesítésen alapuló eljárás). A klasszikus retorika műszavai helyett egészen egyszerűen magyarul így nevezhetnénk meg a jelenségeket: 1. bővítés, 2. csökkentés, 3. felcserélés, 4. helyettesítés.

A nyelvi működés tehát szabályszerű átalakításokból áll. Ha most kommunikációs szempontból szeretnénk megvilágosítani az alakzatok rendszerét, akkor azt is mondhatjuk, hogy: 1. a bővítés növeli a redundanciát (terjengősséget), a hírértéket, a terjedelmet, azaz ismétlek, körülírok, többet mondok, magyarázok; 2. a csökkentés növeli az entrópiát (az információs bizonytalanságot), azaz kevesebbet mondok, sejtetek, kihagyok; 3. a felcserélés megzavarja a várhatóságot, a kiszámíthatóságot, azaz váratlanságával meglepetést okoz; 4. a helyettesítés segíti az árnyalást, a téma jobb megvilágítását, azaz színesíti, egyúttal világosabbá teszi a közlést.

Antropológiai szempontból mind a négy művelet alapvető, mert sajátos, nagyon jól körülírható eszközökkel szolgálja, segíti az emberek közötti kommunikációt. Az ismétlés megkönnyíti a megértést, egyszersmind segíti egy-egy szó, mondat (szöveg) megjegyzését, bevéődését. A csökkentés gazdaságossá teszi a közlést, és lehetőséget ad az ismert tények meg nem ismétlésére. A felcserélés izgalmat, feszültséget kelt, ezzel meglepi, felrzza a hallgatót. A helyettesítés a dolgok jobb, érzékelhetőbb, sokoldalúbb megértését szolgálja. Nem véletlen, hogy fontos eszköze a metafora, amelyet már régen nem csupán stilisztikai képként, hanem gondolkodási módként, a nyelv működésének alapformájaként tartunk számon. Más szavakkal: legcsodálatosabb tevékenységünk, a beszélés, a szöveggalkotás legfontosabb jegyei megragadhatók a gondolatalakzatok segítségével.

A szövegtípusok antropológiai beágyazottsága

Eddig főként a szövegeknek és a szövegtípusoknak az emlékezéssel, a gondolkodással, a gondolkodási formákkal és a gondolatalakzatokkal való összefüggését vizsgáltam. Nem kerülhető meg azonban a kérdés, hogy a szövegtípusok mennyire „mélyen” vannak beágyazva a gondolkodásunkba, mennyire univerzálisak. Frantisek Miko (2000: 87) Chomskyra utalva így látja: „Az »irodalomközi«, komparatív műfaji univerzálék létezését kétféleképpen kell magyaráznunk. Egyrészt vagy termé-

szetes, a priori (Chomsky kifejezésével élve azt mondhatnánk »öröklött«), irodalmi homomorfia⁵ következménye, amelynek forrását a homo sapiens és esztétikai szükségleteinek egységessége képezi, vagy másrészt az egyezések eredetükre nézve a posteriori jellegűek. Ez utóbbiak okát az irodalmak kölcsönös egymásra hatásában s a konvergens fejlődési tendenciák meglétében kell keresnünk.”

A szövegek (szövegaltípusok) mint nyelvi viselkedések általában az emberi viselkedés kereteibe vannak illesztve, kiváltó okaik, motivációik univerzálisnak tekinthetők. Ilyen kiváltó okok például: a jelhagyás ösztöne (szépen megfigyelhető az elemi firkálásokban), a fennmaradás ösztöne (pl. a tanító szövegekben), a feszültségkeltés és -oldás (a stressz, a frusztráció, a feszültség és annak csökkentése, feloldása), a homeosztázisra (kiegyensúlyozottságra), a szimmetriára, a harmóniára, a szépségre való törekvés, általában az öröm-elv stb.

A szövegaltípusok

A motivációk eredményeként létrejövő szövegaltípusok: az ábrázolás, elbeszélés (epika), az emlékezés (líra), valamint ezekből továbbvezethető szövegfajták. Már a társadalmi és nyelvi differenciálódás magasabb szintjén alakulnak ki a következő altípusok: a leírás (pl. tárgy-, személy-leírás, meghatározás), az elbeszélés (mese, történetmondás, beszámoló), az érvelés (véleménykifejtés, ítéltkezés, cáfolás), illetve az erős formai (praktikus) előírásoknak, törvényszerűségeknek alávetett szövegek (szerződés, jegyzőkönyv). Ezeket az altípusokat pedig gondolati átalakító műveletek (gondolatalakzatok) segítségével formáljuk, alakítjuk tovább. Az (át)alakítás a referálás, az aktualizáció, a személy/idő/tér dimenziók, a helyzet, valamint az adott kulturális paradigmának való megfelelés jegyében történik.

SZAKIRODALOM

- Adamik Tamás–A. Jászó Anna–Aczél Petra 2004. *Retorika*. Osiris, Budapest.
- Andó Éva 2006. A beszélt nyelvi történetmondások elemzésének kognitív és funkcionális szempontjai. In: Tolcsvai Nagy (szerk.) 113–56.
- Austerlitz, Robert 1992. Javaslat a népköltészeti műfajok osztályozására. In: *Nyelvek és kultúrák Euráziában. Válogatott tanulmányok*. Vál., szerk. és ford.: Simoncsics Péter. Tankönyvkiadó, Budapest, 354–9.
- Bahtyin, M. M. 1986. *A beszéd és a valóság*. Madách Könyvkiadó, Bratislava.
- Balázs Géza 1998. *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z*, Budapest.
- Balázs Géza 2007a. Memoversek. *Vasi Szemle* LXI/3: 314–32.
- Balázs Géza 2007b. *Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése*. BDF, Szombathely–Inter Kht., Budapest.
- Balázs Géza (megjelenés alatt). Különleges és nem különleges figurák. A nyelvi humor alakzatai. (Előadás az I. nemzetközi humorkongresszuson, Szekszárd, 2007.)
- Balázs Géza–H. Varga Gyula (szerk.) 2007. *Szemiotika és tipológia. A komplex jelek kutatása*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest–Líceum Kiadó, Eger.
- Bencez Lóránt 1996. Emlékezés, szövegalkotás, szövegaltípus. In: *Mikor, miért, kinek, hogyan. I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban*. 2. Corvinus Kiadó, Zsámbék. (A hét szabad művészet könyvtára.)
- Boglár Lajos 2005. *A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába*. Nyitott Könyv, Budapest.

⁵ A homomorfizmus azaz azonosság, az irodalmi norma, szerzői, nemzedéki, korszakjellegű, nemzeti és világirodalmi konvenció elve, amely szembenáll az egyénítéssel (Miko 2000. 96. nyomán)

- Calvin, William H. 1997. *A gondolkodó agy. Az intelligencia fejlődéstörténete*. Kulturtrade, Budapest.
- Cochiara, Giuseppe 1965. *Az örök vadember. A primitív világ jelenléte és hatása a modern kultúrára*. Gondolat, Budapest.
- Csermely Péter 2005. *A rejtett hálózatok ereje*. Vince Kiadó, Budapest.
- Fehér Erzsébet 2006. Szövegtypológia a retorikai hagyományban. In: Tolcsvai Nagy (szerk.) 27–63.
- Fónagy Iván 1975. Gondolatalakzat. 637–641. In: *Világirodalmi Lexikon 3*. Akadémiai, Budapest.
- Fónagy Iván 1990. *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Frazer, James G. 1993. *Az Aranyág*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Horváth György 1984. *A tartalmas gondolkodás*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kocsány Piroska 1989. Szövegnyelvészet vagy szövegek nyelvészete? *Filológiai Közlöny*, 26–43.
- Kocsány Piroska 2002. *Szöveg, szövegtypus, jelentés: a mondás mint szövegtypus*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Nyelvtudományi Értekezések 151.)
- Kocsány Piroska 2006. A szövegtypológia eredményei és/vagy eredménytelenségei. In: Tolcsvai Nagy (szerk.) 17–26.
- Miko, Frantisek 2000. *Az epikától a líráig. Az irodalmi mű stilisztikai vizsgálata*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely.
- Petőfi S. János 1969. Az összehasonlító strukturális elemzésről. *Ethnographia* 80: 349–54.
- Pléh Csaba, 1986. *A történetyszerkezet és az emlékezeti sémák*. Akadémiai, Budapest.
- Schenda, Rudolf, 1982. *Műfajelméleti tézisek*. ELTE Folklore Tanszék, Budapest. (Sokszorosított kézirat.)
- Szathmári István (szerk.) 2003. *A retorikai-stilisztikai alakzatok világa*. Tinta, Budapest.
- Szathmári István (szerk.) 2006. *A stilisztikai alakzatok rendszerezése*. Tinta, Budapest.
- Takács Szilvia 2006. Folklorisztikai szövegtypológia. Az epikus ráolvasó imádságok. In: Tolcsvai Nagy (szerk.) 182–210.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. A szövegtypológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben. In: Tolcsvai Nagy (szerk.) 64–90.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2006. *Szöveg és típus. Szövegtypológiai tanulmányok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Gondolat, Budapest.
- Tuba Márta 1999. Reklámyelv és szövegtypológia. *Magyar Nyelvjárások* XXXVII: 443–6.
- Voigt Vilmos 1972a. *A folklór alkotások elemzése*. Akadémiai, Budapest.
- Voigt Vilmos 1972b. *A folklór esztétikájához*. Kossuth, Budapest.

Balázs Géza

SUMMARY

Balázs, Géza

Forms of thinking, figures of thought, and basic text types: Anthropological approaches to text typology

This paper discusses the relationship between thought and text from a textual anthropological point of view. For modern text typology, it critically introduces certain anthropological/folkloristic approaches to the typology of folk genres. On the other hand, it tries to help text typological discourse by discussing interrelationships of memory, thinking, forms of cognition, and figures of thought.